

**Analyzing The Nature Of Subject In Iranian Folk Short Stories
Based On The View Point Of Semantics Of Discourse. (Considering
The Nature Of The Subject In 41 Iranian Folk Short Stories By
Enjavi Shirazi)**

Vahid sajjadifar¹, Musa Parnian^{2*}, Hamidreza Shairi³

Received: 8/1/2021

Accepted: 31/10/2021

Abstract

This research which is done by analytical- applied method, based on semiotics of discourse approach of the school of Paris, analyze the nature of subject in 41 stories from the collection of Iranian stories by Seyyed Abolghasem Enjavi Shirazi in relation to different semantic components in narratives to clear the definition of subject in the narration of these stories and also be cleared that a subject as a nature-giving component to the other semantic components in stories, what type of nature does itself have? Regarding to these matters, in this research, this theory is proposed that the subject in these stories from the view point of semiotics of discourse, can be defined different from character and some components such as deficiency, action and semantic changes, leads this type of difference and furthermore, as the subject gives nature and existence to the narrative and semantic components in it, the subject also, in this process, in a mutual relation with the other semantic components in the narrative, although is united with them, gains multiple natures. The results of this research reveal that in 41 considered stories in this article, there are, in general, 171 characters that among them, 121 characters, due to having an action process for

¹ . PHD Graduated in Persian Language and Literature, Razi University, Iran, Kermanshah, (Corresponding Author), vahid.sajjadifar1984@gmail.com, orcid: 0000-0000-0002-0701-1920

² *.Associated Professor of Persian Language and Literature Department of Razi University, Iran, Kermanshah., Dr.mparnian@yahoo.com, orcid: 0000-0000-0003-4892-7983

³ . Professor of French Language and Literature Department of Tarbiyat Modares University, Iran, Tehran, shairi@modares.ac.ir, orcid: 0000-0001-5667-3827

semantic changing and resolving a deficiency, have the features of subject from the point of view of semiotics of discourse. These subjects, in general, can gain 15 types of analytical natures and this defines the subject in these stories as a component with ‘fluid’ or ‘transitory’ nature.

Keywords: *Short Iranian Folk Tales, Seyed Abolghasem Anju Shirazi, Discourse System, Fluid Nature, Subject*

Extended Abstract

1. Introduction

Iranian folk short stories are among important types of classical narratives which their narrative structure is formed based on subject'(s) effort to gain an acceptable external value by the name of ‘Object’, therefore this can be said that the content of the most stories is ‘having’ or ‘not- having’ an object, due to the narrative structure of this type of narratives from the view point of semiotics of discourse is mostly corresponded with the (system of value action discourse) or the same (system of action- oriented discourse) in which when a character be settled in a having or not having system, because of deficiency or disorderliness, is named as subject and regarding to the action process which subject takes to resolve that deficiency, has a type of independent or relatively independent narration, therefore the subject is the main meaning- maker component in folk stories or any other classical narratives in which the nature and existence of narrative, all elements and meaning- maker components are formed in relation to subject. In fact everything in narrative that has a meaning, title and nature, has a relation to subject in a part of narrative. But in between, this issue is raised that subject itself as a meaning- maker and nature- giving component has always a specific nature in narrative or the nature of subject in the process of nature- giving to other semantic component can be changed.

Research Questions

Following questions are those that this research aims to answer them:
1. with regarding to the importance of subject’s relation with different meaning- maker elements in stories and its clear effect on formation of their nature and having a title, can subjects, according to this relation, gain different natures?

2.if the above assumption be proved, what types of different natures does subject have? And how does subject be defined from the view point of nature, in Iranian folk short stories?

2. Literature Review

Various researches from the point of view of Semiotics and narrative science have been done so far that are about the position and nature of subject in fiction and various narratives in the form of book, article and ..., but with regarding to mentioned items and much searching in scientific and studious websites , no articles have been searched, in which the nature of subject be considered in Iranian stories by Enjavi Shirzi.

3. Methodology

This research is written with analytical- applied method with Semiotics of discourse approach of the school of Paris. The aim of this article is to present a brief definition of the difference between character and subject and besides, presents the definition and types of subject from the view point of Semiotics of the school of Paris. In this research the nature of subject in 41 Iranian folk short stories from the collection of Iranian stories by Seyyed Abolghasem Enjavi Shirazi, with relation to the other components, is considered which are collected in a completely scientific form.

4. Results

The results of this research reveal that in 41 considered stories in this article, there are, in general, 171 characters that among them, 121 characters, due to having an action process for semantic changing and resolving a deficiency, have the features of subject from the point of view of semiotics of discourse. These subjects, in general, can gain 15 types of analytical natures and this defines the subject in these stories as a component with 'fluid' or 'transitory' nature.

References

- Ebrahimi, Seyyed Reza, Soltani, Maryam Biad. (2020), "Reflection Of Khorasan's Stories In Nature Structuring Of Subject In Narratives Of Iran's Immigrant Literature", *Folk Culture And Literature*, Seventh Year, No. 30, pp. 27- 49.
- Enjavi Shirazi, Seyyed Abolghasem. (1975), *Iranian Stories*, First Edition, Tehran: Amir Kabir.
- Babak Moin, Morteza. (2016), *Meaning As A lived Experience*, First Edition, Tehran: Sokhan.

- Babak Moin, Morteza. (2018), *Lost Aspects Of Meaning In Classical Narrative Semiotics, Semantic System Of Corresponding Or Moving In Interaction*, First Edition, Tehran: Scientific And Cultural.
- Barahini, Reza. (1990), *Story Writing*, Forth Edition, Tehran: Alborz.
- Rahimi Jafari, Majid, Shairi, Hamidreza. (2011), "From Super Subject To Non- Subject", *The criticism Of Foreign Language And Literature*, Volume 2, No. 31, pp. 1- 18.
- Shairi, Hamidreza. (2017), *Semiotics Of Literature*, First Edition, Tarbiyat Modarres University Publications.
- Shairi, Hamidreza. (2019), *Visual Semiotics, Theory And Application*, Second Edition, Tehra: Sokhan.
- Adelkhani, Hasan. (2019), *Iranian Story Searching*, First Edition, Tehran: Scientific And Cultural.
- Abbasi, Ali. (2017), *Applied Narratology*, Second Edition, Tehran: The Center Of Publications Of Shahid Beheshti University.
- Shiri, Ghahraman And et al. (2013), "From Lakan To Molana", *Mythical Literature*, Third Year, No. 6, pp. 81- 100.
- Karimi, Farzad. (2019), *Analysis Of Subject In Fiction Of Post Modernism*, First Edition, Tehran: Rowzaneh.
- Karimi, Farzad. (2018), "Self- awareness Of The Subject Death In A Post- modern Novel, The History Of Bahadoran Fors Ghadim", *Literary Researches*, Fourteenth Year, No. 58, pp. 105- 120.
- Karimi, Farzad. (2018), "An Analysis Of Post- Modern Subject With Comparative Review on Contemporary Philosophic And Literary Theories", *Literary Criticism And Theory*, Second Year, Volume 2, No. 4, pp. 5- 16.
- Karimi, Farzad, Hesampur, Said. (2019), "Oppositness Of Subject's Bio- World In Few Persian Modern And Post- Modern Stories", *Kavoshnameh Of Persian Language And Literature*, Volume 18, No. 35, pp. 121- 142.
- Greimas, Algirdas Julien. (2020), *Imperfection Of Meaning*, Trans. Hamidreza Shairi, Second Edition, Tehran: Nashr Khamush.
- Lotman, Yuri. (2018), *Universe Of The Mind: A Semiotic Theory Of Culture*, Group Of Translators, First Edition, Tehran: Scientific.
- Vahidnejad, Mohammad. (2016), "Reflection On The Subject Of Jacque Lacan In The Context Of Metamorphosis Or Evolution Of Language", *Researches In French Language And Literature*, Volume 2, No. 4, pp. 93- 120.
- Fathi, Hasan. (2012), "Semiotic Of Decentralization And Isolation Of The Subject In The Story Of Sag Velgard", *Searching Of Literature*, No. 15, pp. 83- 96.
- Jorgensen, Marianne, Phillips, Louise. (2015), *Discourse Analysis As Theory And Method*. Trans. Hadi Jalili, Fourth Edition, Tehran: Nshr Ney.

فصلنامه

سال ۱۹، شماره ۷۸، زمستان ۱۴۰۱، ص ۱۱۵-۱۳۸

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.19.78.5>

DOR:20.1001.1.17352932.1401.19.78.2.2

واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی (بررسی ماهیت سوژه در ۴۱ قصه عامیانه کوتاه ایرانی انجوی شیرازی)

وحید سجادی فر^۱؛ دکتر موسی پرنیان^{۲*}؛ دکتر حمیدرضا شعیری^۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۱۹ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۸/۹

چکیده

در این پژوهش با روش تحلیلی- کاربردی، کوشش شده است بر مبنای رویکرد نشانه-معناشناسی گفتمانی مکتب پاریس، جایگاه ماهیتی سوژه در ۴۱ قصه از مجموعه قصه‌های ایرانی سیدابوالقاسم انجوی شیرازی در ارتباط با مؤلفه‌های معنایی گوناگون در روایت مورد تحلیل قرار گیرد تا روشن شود که سوژه در روایت این قصه‌ها چه تعریفی دارد و نیز روشن شود که سوژه به عنوان مؤلفه‌ای ماهیت‌بخش به دیگر مؤلفه‌های معنایی در قصه‌ها خود دارای چه ماهیتی است. با توجه به این مطالب در پژوهش این فرضیه مطرح است که سوژه در این قصه‌ها از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی، می‌تواند تعریفی متفاوت با شخصیت داشته باشد که مؤلفه‌هایی چون کمبود، کنش و تحول معنایی این تفاوت را رقم می‌زند. از سوی دیگر همان‌گونه که سوژه با حضور خود به روایت و مؤلفه‌های معنایی در آن موجودیت و ماهیت می‌بخشد خود نیز در جریان این ماهیت‌بخشی در ارتباطی متقابل با دیگر مؤلفه‌های معنایی در روایت در عین یگانگی نمودی (یکی بودن) ماهیتهای چندگانه‌ای را به دست می‌آورد.

۱۱۵

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۸، زمستان ۱۴۰۱

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی؛ کرمانشاه. vahid.sajjadifar1984@gmail.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی؛ کرمانشاه (نویسنده مسئول) parnian@razi.ac.ir

orcid: 0000-0003-4892-7983

shairi@modares.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه تربیت مدرس؛ تهران

یافته‌های این پژوهش بیان می‌کند که در ۴۱ قصه بررسی شده در این مقاله در مجموع ۱۷۱ شخصیت وجود دارد که بین آنها ۱۲۱ شخصیت به سبب داشتن فرایندی کنشی برای تحول معنایی و برطرف کردن کمبود، دارای ویژگیهای سوژه از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی هستند که این سوژه‌ها در مجموع می‌توانند ۱۵ گونه ماهیت قابل تحلیل را به دست آورند که همین امر سوژه را در این قصه‌ها، مؤلفه‌ای معنایی با ماهیت «سیال» یا «درگذر» تعریف می‌کند.

کلیدواژه‌ها: قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی، سیدابوالقاسم انجوی شیرازی، نظام گفتمانی، ماهیت سیال، سوژه.

۱. مقدمه

قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از جمله مهم‌ترین گونه‌های روایت کلاسیک به شمار می‌رود که ساختار روایی آنها بر پایه تلاش یک شخصیت برای تصاحب ارزش بیرونی دست‌یافتنی یا به اصطلاح «ابژه»^۱ شکل گرفته است؛ به این ترتیب می‌توان گفت که داستان بیشتر قصه‌ها، داستان «داشتن و نداشتن» (گرمس، ۱۳۹۸: ۱۰) ابژه است؛ به همین سبب ساختار روایی این گونه روایتها از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی، بیش از هر چیز با «نظام گفتمانی کنشی ارزشی» یا همان «نظام گفتمانی کنش‌محور» همخوانی دارد که در آن، هر جایی که شخصیت به سبب ایجاد کمبود یا نابسامانی در نظام «داشتن و نداشتن» قرار می‌گیرد، عنوان سوژه^۲ را کسب می‌کند و با توجه به فرایند کنشی‌ای که برای برطرف کردن آن کمبود در پیش می‌گیرد، دارای گونه‌ای روایت مستقل یا نسبتاً مستقل می‌شود؛ بنابراین سوژه اصلی‌ترین مؤلفه معنا ساز در قصه‌های عامیانه یا هر روایت کلاسیک دیگر است که ماهیت و موجودیت روایت و تمام عناصر و مؤلفه‌های معنا ساز در آن در ارتباط با وجود و حضور سوژه شکل می‌گیرد و در واقع هر چیزی که اکنون در روایت دارای معنا، عنوان و ماهیت است در جایی از روایت به نوعی با سوژه در ارتباط بوده است؛ اما در این بین این مسأله مطرح می‌شود که خود سوژه به عنوان مؤلفه‌ای معنا ساز و ماهیت‌بخش همواره در روایت دارای ماهیتی مشخص است یا اینکه او نیز در جریان ماهیت‌بخشی به دیگر مؤلفه‌های معنایی در روایت می‌تواند دچار دگرگونی ماهیتی شود؛ به همین سبب پژوهش برای دستیابی به تعریفی روشن از ماهیت سوژه از نظر نشانه-معناشناسی گفتمانی، دو پرسش عمده به شرح ذیل را مبنای

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

کار خود قرار می‌دهد:

۱. با توجه به اهمیت ارتباط سوژه با عناصر گوناگون معنا ساز در قصه‌ها و تأثیر روشن آن در شکل‌گیری ماهیت و عنوان دار شدن آنها آیا سوژه‌ها نیز بر اساس این ارتباط می‌توانند ماهیتهای گوناگونی به خود بگیرند؟

۲. در صورت اثبات این امر، سوژه از نظر ماهیتی در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی چه ماهیتهای گوناگونی دارد و از نظر ماهیتی چگونه تعریف می‌شود؟

این فرضیه در اینجا مطرح می‌شود که سوژه در فرایند تأثیرگذاری و ماهیت‌بخشی به دیگر مؤلفه‌های معنایی، خود نیز می‌تواند از نظر ماهیتی در این فرایند دچار تأثیرپذیری شود؛ به همین سبب سوژه در این روایتها در عین یکی بودن، می‌تواند هر لحظه در تعامل با مؤلفه معنایی روایت، تعریف ماهیتی تازه داشته باشد و همین بیان‌کننده چندگانه بودن ماهیت سوژه است؛ بنابراین می‌توان سوژه را در این قصه‌ها، مؤلفه‌ای معنایی با ماهیت «سیال» یا «درگذر» تعریف کرد. در این پژوهش با روش تحلیلی-کاربردی با رویکرد نشانه-معناشناسی گفتمانی مکتب پاریس، کوشش می‌شود ضمن ارائه تعریفی مختصر از تفاوت شخصیت و سوژه و نیز بیان تعریف و گونه‌های سوژه از دیدگاه نشانه-معناشناسی مکتب پاریس، ماهیت سوژه در ۴۱ قصه عامیانه کوتاه ایرانی از مجموعه قصه‌های ایرانی سیدابوالقاسم انجوی شیرازی، که به شکلی کاملاً علمی گردآوری شده در ارتباط با دیگر مؤلفه‌های معنایی، بررسی و تحلیل شود تا بر اساس آن ضمن پاسخ به پرسش‌های پژوهش، فرضیه پژوهش نیز اثبات یا رد شود.

۱-۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشهای گوناگونی از دیدگاه نشانه‌شناسی و روایت‌شناسی در مورد جایگاه و ماهیت سوژه در ادبیات داستانی و روایت‌های گوناگون در قالب کتاب انجام شده است که برخی از آنها به این شرح است:

عباسی (۱۳۹۵) در *روایت‌شناسی کاربردی* ضمن پرداختن به مبحث روایت به روشی کاملاً علمی از دیدگاه نشانه-معناشناسی، شیوه روایی کنشگران را نیز واکاوی کرده است. شعیری (۱۳۹۵) در کتاب *نشانه-معناشناسی ادبیات سوژه* را بر اساس چهار نظام گفتمانی کنشی، بوشی، شوشی و تنشی مورد پژوهش قرار داده است. هم‌چنین او

(۱۳۹۸) در مقدمه ترجمه کتاب *تقصان معنای گرمس*^۳، سیر تحول سوژه را از روایت‌های کلاسیک تا روایت‌های مدرن بررسی و تحلیل کرده‌است. کریمی (۱۳۹۷) در کتاب خود موقعیت سوژه از نظر بازنمایی، هویت در متن داستان پسامدرن و به طور کل شخصیت را در این داستانها تبیین کرده است. بابک‌معین (۱۳۹۶) در کتاب خود سوژه را در قالب نظام معنایی برنامه‌مدار و نظام معنایی مجاب‌سازی و نیز نظام معنایی تطبیق مورد تحلیلی قرار می‌دهد که به نوعی بررسی روایت‌شناسی کلاسیک از نگاهی متفاوت است.

تاکنون پژوهش‌های دیگری نیز در قالب مقاله در مورد سوژه و جایگاه و ماهیت آن در روایت انجام شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

ابراهیمی و بیاد (۱۳۹۸) بازتاب گفتمان مردسالارانه را در دو روایت‌های عامیانه خراسانی بررسی کرده‌اند تا چگونگی بازتاب اجتماعی آن را در برساخت سوژه مؤنث بررسی کنند. مرادی (۱۳۹۷) ضمن بررسی چند داستان معاصر جنوبی، کوشش کرده است که تأثیر ورود غربیان به ایران را در شکل‌گیری سوژه‌های غربی با ویژگی‌های خاص تبیین کند. کریمی و حسام‌پور (۱۳۹۶) ضمن بررسی سوژه در چند داستان معاصر، بیان می‌کنند که سوژه‌ها در فضایی نامحدود قرار دارند و هیچ‌غایت مشخصی برای آنها نیست تا آنجا که حتی ماهیتشان نیز مورد تردید است. کریمی (۱۳۹۶) کوشش کرده است در رمان *تاریخ سری بهادران فرس قدیم* شمیسا وضعیت انسان یا سوژه را به عنوان «انسان»، نه شخصیت داستانی مورد بررسی قرار دهد. وحید نژاد (۱۳۹۴) ضمن تأمل بر نظریه لکان^۴ در مورد سوژه، مفهوم و دگردیسی‌های آن را در بستر زبان و بررسی کرده است. شیری و همکاران (۱۳۹۱) دیدگاه مولانا را در مورد سیر رشد روان انسان به عنوان سوژه بر اساس نظریه لکان تبیین کرده‌اند. رحیمی‌جعفری و شعیری (۱۳۸۹) نقش چالش‌های گفتمانی را در ایجاد شرایط برای عبور سوژه به آبرسوژه و ناسوژه در نمایشنامه *ژان ژنه*^۵ بررسی کرده‌اند. با توجه به این موارد و جستجوهای فراوان در سایت‌های علمی و پژوهشی، هیچ مقاله‌ای یافت نشد که درباره ماهیت سوژه در *قصه‌های ایرانی* انجوی شیرازی پژوهش کرده باشد.

۱-۲ چهارچوب نظری

۱-۲-۱ سوژه و شخصیت

«سوژه» و «شخصیت» در بحث تحلیل روایت و گفتمان دو مفهوم درهم تنیده و البته

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

متفاوت از هم هستند که بنیاد تفاوت معنایی آنها در برداشتهای تحلیل گفتمانی میشل فوکو^۶ نهاده شد؛ چرا که در نگاه او شخصیت، دیگر در روایت مرکز همه چیز نیست و گفتمان گسترش باشکوه تجلیات شخصیتی نیست که می‌اندیشید؛ می‌داند و سخن می‌گوید؛ بلکه با فاصله گرفتن کامل آن از ویژگیهای شخصیتی‌ای چون خودآیینی و خودفرمانی (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۳: ۳۸ و ۳۹) مفهوم جدیدی به نام سوژه را از شخصیت خلق می‌کند؛ بنابراین همان‌گونه که مفهوم سوژه در فلسفه معاصر جایگزین «انسان» شده است در آرای جدید ادبی نیز این اصطلاح می‌تواند بدیلی مناسب برای شخصیت باشد (کریمی، ۱۳۹۶: ۵-۱۶)؛ به همین سبب معمولاً به شکل آگاهانه در نظریات ادبی جدید گفتمانی و روایت‌شناسی از اصطلاح سوژه به جای واژگان رایج مانند انسان، فرد و خود استفاده می‌شود (فتحی، ۱۳۹۰: ۸۳-۹۶)؛ بنابراین می‌توان در تعریفی مدعی شد که شخصیت چیزی بیش از «خود من‌دار» نیست که صرفاً با حضور خود به مؤلفه‌های اطراف خود معنا می‌دهد؛ این در حالی است که سوژه فراتر از «خود من‌دار» عمل می‌کند؛ چرا که سوژه مؤلفه‌ای تحت تأثیر عوامل گوناگونی چون فرهنگ، اجتماع، سن، جنسیت و... است که در این تعریف، سوژه مجموعه‌ای از نقشهایی است که توسط ارزشهای ایدئولوژیک و فرهنگی غالب ایجاد می‌شود که این ارزشهای غالب، نقش گفتمان تأثیرگذار را بر کنش سوژه دارد؛ به این ترتیب سوژه مفهومی سیال، پویا و دارای فرمهای گوناگون است که فاقد مرکزیت جایگاهی صرف است (فتحی، ۱۳۹۰: ۸۳-۹۶) و بر خلاف شخصیت، که در واقع شخص واقعی یا شبه شخصیتی تقلید شده از اجتماع است که بینش جهانی نویسنده بر آن فردیت و تشخیص بخشیده است (رک: براهنی، ۱۳۶۸: ۳۴۹ و ۳۵۰) و همواره در رابطه‌ای یکطرفه بر اطراف خود تأثیر می‌گذارد. سوژه مؤلفه‌ای معنا ساز و معنا یاب به شمار می‌رود که به همان اندازه که او به ابژه‌ها و مؤلفه‌های اطراف خود معنا و ماهیت می‌بخشد، می‌تواند از نظر ماهیتی از این مؤلفه‌ها و ابژه‌ها تأثیر بگیرد.

۲-۱- سوژه در دیدگاه نشانه-معناشناسی

سوژه و شخصیت در دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی و روایی نیز مفاهیمی نزدیک و البته متفاوت دارد که تفاوت آنها حاصل نوعی ارزشگذاری در میان شخصیت‌های روایت به سبب احراز مؤلفه‌ای به نام «تلاش برای تحول معنایی» در میان آنها است؛ به گفتار بهتر در بحث تفاوت ارزشی میان سوژه و شخصیت در نشانه-معناشناسی

گفتمانی، سوژه مفهومی خاصتر و ارزشمندتر از مفهوم شخصیت است؛ چرا که شخصیت‌ها در نشانه-معناشناسی گفتمانی کلاسیک بویژه نشانه-معناشناسی مکتب پاریس و از دیدگاه گرمس در حالت عادی چندان قابل توجه و اهمیت نیست و زمانی اهمیت می‌یابد که به سبب بروز یا احساس نوعی کمبود، آهنگ عادی زندگی او دچار اختلال شود که در ادامه آن مجبور و مصمم شود که فرایندی کنشی را برای ایجاد تحول معنایی و رفع کمبود آغاز کند؛ به این ترتیب شخصیت تا زمانی که فاقد کنش یا فرایندی مستلزم تحول معنایی باشد در تحلیلهای روایی قابل تأمل نیست و درست زمانی که در مسیر تحول معنایی قرار گیرد به مؤلفه‌ای به نام سوژه تبدیل می‌شود که دارای تشخیص و ارزش است؛ به همین سبب می‌توان در این گونه از تحلیلهای، حتی واژه شخصیت را بکل کنار گذاشت و از دو اصطلاح متضاد «سوژه» و «ناسوژه» در تحلیل شخصیت‌های روایت استفاده کرد. اما سوژه‌ها به طور کل از این دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی بر اساس حضور در دو گونه روایت کلاسیک و مدرن، چهار گونه است: گونه نخست این چهار گروه، سوژه‌های «کنشی» است که این نوع بیش از هر چیز در روایت‌های کلاسیک قابل جستجو است و بحث در مورد آنها «با پروپ شروع شد و سپس گرمس در مکتب پاریس آن را گسترش داد» (گرمس، ۱۳۹۸: ۳۲). سوژه کنشی در واقع به سوژه‌هایی اطلاق می‌شود که فرایندی برنامه‌مدار یا گاهی بی‌برنامه دارد که بر اساس آن ارزشی قابل تصاحب در جهان بیرون را جستجو می‌کند (رک: همان: ۱۷). این سوژه‌ها به طور کلی دارای چهار رویکرد در فرایند کنشی خود هستند: دسته اول آنها شامل سوژه‌هایی می‌شود که خود شخصاً وارد فرایند کنشی می‌شوند و با عملی سلحشورانه ابژه را کسب می‌کنند. دسته دوم از این چهار رویکرد، شامل آن دسته از سوژه‌هایی می‌شود که مانند دسته اول، خود وارد فرایند کنشی می‌شوند؛ اما رویکردی که آنها انتخاب می‌کنند، زیرکانه تحت عنوان «کنش القایی» (رک: شعیری، ۱۳۹۵: ۲۴-۳۶) است که بر اساس آن، سوژه از مؤلفه‌هایی چون تحریک، تشویق، تهدید و... استفاده می‌کند تا «بر جهان ذهنی دیگری تأثیر گذارد و توانش او را در راستای هدفی مشخص به کار [گیرد]» (معین، ۱۳۹۴: ۱۰۸)؛ به این ترتیب «دیگری» یا وسیله‌ای برای به دست آوردن مستقیم ابژه می‌شود یا بخشی از فرایند تصاحب ابژه را به دوش می‌کشد که البته سوژه مجاب‌شونده می‌تواند در جایگاه هم‌سطح یا بالاتر و حتی

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

پایین‌تر از سوژهٔ مجاب‌کننده باشد. دستهٔ سوم رویکرد نظام کنشی، رویکرد «کنش تجویزی» (رک: شعیری، ۱۳۹۵: ۲۴-۳۶) است. در رویکرد تجویزی، سوژه در جایگاهی قرار دارد که با دستوری الزام‌آور، دیگری را مجبور می‌کند که ابژهٔ ارزشی او را برایش کسب کند که در این حالت خود در جایگاه کنشگزار است و دیگری کنشگر به شمار می‌رود. در واقع در رویکرد تجویزی ما با سوژه‌ای رو به رو هستیم که قدرت الزام‌آور به او این اجازه را می‌دهد که بدون داشتن برنامه‌ای مشخص یا کنشی شخصی، ابژهٔ خود را به دست بیاورد. اما در دستهٔ چهارم این رویکردها، سوژه بدون اینکه ابژه‌ای برای خود داشته باشد یا تحت تأثیر رابطهٔ القایی، کنشگری برای دیگری باشد، صرفاً بر اساس احساس درونی و شفقت انسانی وارد فرایند کنشی می‌شود که نتیجهٔ سودمند آن مستقیم به غیر او می‌رسد که از این رویکرد در نشانه-معناشناسی گفتمانی تحت عنوان کنش «مرامی-سلوکی» یا «اتیک‌محور» یاد می‌شود.

دستهٔ دوم از سوژه‌ها از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی بر پایهٔ روایت‌های کلاسیک و مدرن، سوژه‌هایی تحت عنوان سوژه‌های «تطابقی» هستند که ضمن نمود بسیار پررنگ در روایت‌های مدرن به نوعی در روایت‌های کلاسیک نیز دیده می‌شود؛ سوژه‌های تطابقی در واقع به سوژه‌هایی گفته می‌شود که در تحلیل آنها، کنش اهمیت خود را از دست می‌دهد و به جای آن چگونگی حضور آنها در هستی و رابطهٔ حسی-ادارکی ناشی از این حضور با جهان اطراف، اهمیت می‌یابد؛ به همین سبب می‌توان گفت که در مورد سوژه‌های تطابقی دیگر ارزشی بیرونی وجود ندارد که سوژه آن را فتح کند؛ بلکه اگر ابژه‌ای هم باشد، خود در نقش سوژه‌ای قابل‌درک حس-ادارکی است (رک: گرمس، ۱۳۹۸: ۳۴ و ۳۵)؛ به این ترتیب این گونه سوژه‌ها، سوژه‌های درونگرایی هستند که بیش از هر چیز درگیر عواطف و حالت‌های درونی هستند که از آن تحت عنوان «شوش» (همان) یاد می‌شود. در این دسته از سوژه‌ها گاهی رابطهٔ حسی-ادارکی و تطابق سوژه با جهان بیرون تا جایی پیش می‌رود که سوژهٔ شوشی پا را از مرز سوژهٔ تطابقی جلوتر می‌گذارد و رابطهٔ حسی-ادارکی او با هستی، جای خود را به ذوب شدن هستی و سوژه در یکدیگر می‌دهد و در این نوع سوژه، که آن را می‌توان سوژهٔ «هم‌آمیخته» نامید، سوژه عین هستی و هستی عین سوژه است (گرمس، ۱۳۹۸: ۳۵).

دستهٔ سوم از سوژه‌ها، «تَنشی» هستند. در این گروه با سوژه‌ای روبه‌رو هستیم که در

میدانی دوقطبی قرار دارند که یک قطب آن منطقه فشاره یا منطقه شوش و درونی است و قطب دیگر گستره یا منطقه شناختی و بیرونی به شمار می‌رود و سوگیر سوژه به سوی هرکدام از آن قطبها، قطب دیگری را محدود می‌کند (ر.ک: شعیری ۱۳۹۵: ۴۲). دسته آخر، سوژه‌های «بُوشی» هستند که در واقع مسئله مهم آنها بودن و نه- بودن سوژه است. در واقع سوژه بُوشی نیز همانند سوژه شوشی به دنبال فتح ارزشی بیرونی نیست بلکه او با عصیان علیه خود به دنبال نفی جهان-بودگی فعلی (آن بودن و ماهیتی که اکنون دارد.) و تلاش برای قرار گرفتن در جهان-بودگی جدید دیگر است (همان: ۱۲۵-۱۳۴).

۲. بحث اصلی

۲-۱ قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی

قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از جمله برجسته‌ترین انواع روایت‌های کلاسیک است که همانند دیگر روایت‌های هم‌خانواده خود، که داستان روایت در «داشتن و نداشتن» است، نظام گفتمانی حاکم بر آنها، نظام گفتمانی کنشی ارزشی مبتنی بر نشانه-معناشناسی کلاسیک است که مانند دستور زبانی چهار مرحله‌ای شامل ایجاد نقصان یا بحران، آغاز فرایند کنشی، مالکیت یا بازتصاحب اُبژه و در نهایت ارزیابی ارزشی بر اساس ویژگی‌های کیفی و کمی روایی، عمل می‌کند (شعیری، ۱۳۹۵: ۱۸) که در آن یک شخصیت به سبب ایجاد یا تعریف نوعی کمبود برای او فرایند کنشی را آغاز می‌کند که افق معنایی آن بر اساس تحول معنایی تعیین می‌شود؛ به همین سبب مؤلفه شخصیت‌های هدفمند کنشگر (سوژه)، اصلی‌ترین مؤلفه معنا ساز در این گونه روایتها است که با حضور و نمود خود در روایت، موجودیت و ماهیت روایت و دیگر مؤلفه‌های معنایی را در آن تعریف می‌کند و خود نیز به سبب ارتباطات گوناگون با این مؤلفه‌های معنایی و قرار گرفتن در فرمهای گوناگون در روایت، می‌تواند ماهیت‌های متفاوتی را کسب کند. در ادامه این پژوهش شخصیت‌های ۴۱ قصه کوتاه عامیانه از مجموعه قصه‌های ایرانی انجوی شیرازی از نظر کارکرد و ماهیت‌های گوناگون آنها بررسی و تحلیل می‌شود تا تعریفی روشن و منطقی از ماهیت سوژه در این قصه‌ها ارائه شود.

۲-۱-۱ سوژه‌ها و ناسوژه‌ها

همان‌گونه که پیش از این بیان شد، اصل و بنیاد نظام گفتمانی در قصه‌های عامیانه یا هر

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

روایت کلاسیک دیگر بر اساس نظام داشتن و نداشتن نهاده شده است که در این گونه روایتها شخصیت یا شخصیت‌هایی با کمبودهای هم‌شکل یا متفاوت روبه‌رو می‌شود و این شخصیت‌ها در ادامه با اقدامی عملی تلاش می‌کنند تا بر اساس هدفی مشخص، چیزی را محقق سازند (شعیری، ۱۳۹۵: ۹۱)؛ بنابراین در این قصه‌ها هر شخصیتی که در مسیر تحول معنایی گام بردارد، ورای هر نتیجه‌ای که برای او به دست می‌آید، ارزش و اهمیتی خاص نسبت به دیگر شخصیت‌ها دارد که برای نشان دادن این تفاوت ارزشی در تحلیلهای نشانه-معناشناسانه، می‌توان اصطلاحات تشخیص‌آمیز «سوژه» و «ناسوژه» را برای آنها به کار برد. با توجه به این مطالب در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی بررسی شده در این پژوهش از مجموع ۱۷۱ شخصیت روایت قصه‌ها، ۱۲۱ شخصیت هست که در چارچوب تعریف سوژه قرار می‌گیرد که هرکدام از آنها سیر روایی با هدف تحول معنایی شامل مراحل چون زندگی عادی، ایجاد کمبود و تعریف ابژه، آغاز فرایند کنشی برای رفع کمبود و کسب ابژه و در آخر ارزیابی نهایی می‌شود که بر تحول معنایی یا عدم آن مبتنی است که همین امر، ۱۲۱ روایت و خرده روایت را در این ۴۱ قصه رقم می‌زند و دیگر شخصیت‌های دیگر این قصه‌ها به سبب نداشتن عوامل مفهومی سوژه، ناسوژه‌های فاقد روایتی به شمار می‌روند که معمولاً یا از نظر تحول معنایی کاملاً خنثی هستند و یا در نقش کنش‌یار سوژه‌های روایت ظاهر می‌شوند که در این مورد نیز هیچ تحول معنایی برای آنها وجود ندارد؛ برای مثال در قصه «گربه سبز نقاره» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۲۷-۳۵)، شاهد روایتی هستیم که در آن شخصیت اصلی، چوپانی است که در روستا کنار همسر و فرزندان خود زندگی می‌کند؛ اما یک شب چوپان خواب عجیبی می‌بیند که یافتن تعبیر آن خواب، عاملی می‌شود که او بدون هیچ برنامه مشخصی، شهر و خانه‌اش را ترک کند. در ادامه روایت، چوپان به شکل اتفاقی با شاهزاده خانمی که قصد فرار با معشوق خود را دارد، آشنا می‌شود که این آشنایی به ازدواج و سکونت در شهر دیگری ختم می‌شود؛ اما پادشاه آن شهر عاشق همسر چوپان می‌شود و برای به چنگ آوردن آن فرایندی کنشی را آغاز می‌کند که در انتهای روایت، چوپان پس از کشتن پادشاه به مقام شاهی می‌رسد. در این قصه شخصیت‌های گوناگونی با عناوینی چون «زن چوپان»، «چوپان»، «دختر پادشاه»، «معشوق دختر پادشاه»، «پری‌زادهای توی چاه»، «شاه کشور دیگر» و «وزیر» او وجود دارد که در این بین تنها شخصیت‌هایی چون

۱۲۳

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۸، زمستان ۱۴۰۱

شاهزاده خانم، دختر پادشاه، چوپان و پادشاه کشور دیگر به سبب آغاز فرایند کنشی با هدف تحوّل معنایی (تصاحب ارزشهایی چون معشوق، تعبیر خواب، زن چوپان)، ویژگی‌های سوژه را دارد که در دل روایت قاب این قصّه، هریک برای خود خرده‌روایتی خاص با فرایند کنشی مشخص دارند که البته برخی از این فرایندهای کنشی در نهایت به تعامل و یگانگی با هم ختم می‌شود و برخی دیگر در تقابل با دیگران قرار می‌گیرد؛ به این ترتیب در این قصّه فرایند کنشی دختر پادشاه و چوپان، که هریک در ابتدای روایت نظام ارزشی و فرایند کنشی مستقل دارند (قصد فرار دختر پادشاه با معشوق برای داشتن آن و سفر چوپان برای یافتن تعبیر خواب) بر اساس یک رخداد به نقطه اشتراکی با یکدیگر می‌رسد و بعد از آن ارزشهای مستقل این دو سوژه در ارزشی مشخص (حفظ انسجام خانواده در برابر طمع پادشاه کشور دیگر) استحاله و ذوب می‌شود و از آن پس فرایند کنشی این دو سوژه در مسیر حفظ آن ارزش حرکت می‌کند؛ این در حالی است که فرایند کنشی پادشاه کشور دیگر برای تصاحب ابژه ارزشیش (تصاحب زن زیبای چوپان یا همان شاهزاده خانم) در تقابل با فرایند کنشی مشترک چوپان و شاهزاده خانم قرار می‌گیرد که البته در نهایت به شکست فرایند کنشی پادشاه کشور دیگر و حذف او می‌انجامد؛ بنابراین در این قصّه، شخصیت‌هایی چون پریزادهای درون چاه، معشوق دختر پادشاه و وزیر، هر یک به سبب نداشتن کمبود، فرایند کنشی و تحوّل معنایی، ناسوژه‌هایی به شمار می‌رود که به ترتیب در نقشهای کنش‌یار برای چوپان و دختر پادشاه، ناسوژه خنثی و کنش‌یار برای پادشاه کشور دیگر در روایت ظاهر شده‌اند.

۲-۱-۲ ماهیت کانونی و فرعی سوژه‌ها

گفته شده است که در قصّه‌های عامیانه کوتاه ایرانی یا هر روایت کلاسیک دیگر معمولاً یک یا چند شخصیت هست که اینها بر اساس داشتن و نداشتن مؤلفه‌هایی چون کمبود ارزشی، آغاز فرایند کنشی و تحوّل معنایی، عناوینی مانند سوژه و ناسوژه را به دست می‌آورند که در این بین سوژه‌ها، مهمترین مؤلفه در تحلیل‌های نشانه-معناشناسانه از روایت هستند که هریک سیر روایی خاص خود را دارند؛ اما در میان سوژه‌ها نیز نوعی دسته‌بندی خاص بر اساس نقش ارزشی و محوری آنها در شکل‌گیری روایت قاب یا روایت اصلی وجود دارد که همین امر ماهیتی خاص تحت عنوان «کانونی» یا «فرعی»

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه- معنانشناسی گفتمانی...

بودن را برای آنها رقم می‌زند که با توجه به اصل روایت‌دار بودن سوژه‌ها به پیروی از آن، مفاهیمی چون روایت قاب و خرده‌روایت نیز در این قصه‌ها شکل می‌گیرد؛ بر این اساس سوژه زمانی در قصه‌ها کانونی به شمار می‌رود که روایت با نابسامانی پیش‌آمده برای او آغاز می‌شود و تمام رویدادها و حتی نابسامانیها برای دیگر سوژه‌ها به نوعی با او مرتبط است و او یا در تمام روایت قاب حضور دارد و یا رد پایی از حضور وی در آن دیده می‌شود و روایت قصه فقط زمانی به پایان می‌رسد که نابسامانی در آهنگ زندگی او به بسامانی تبدیل شده باشد؛ به این ترتیب سوژه‌های کانونی، و رای هر نقش مثبت یا منفی‌ای که در قصه‌ها داشته باشند با اهمیت‌ترین سوژه از نظر نشانه- معنانشناسی هستند که بارزترین تحول معنایی برای آنها صورت می‌گیرد. با توجه به این تعریف از سوژه‌های کانونی، می‌توان سوژه‌های فرعی را شامل هر سوژه‌ای دانست که موجودیت آنها و روایتشان به وجود و ارتباط با سوژه دیگر وابسته است و تحولات معنایی در آنها از نظر روایی کم‌اهمیت‌تر است و پایان یا ادامه روایت قصه به حضور حتمی آنها ربطی ندارد؛ برای مثال در قصه «دختر پادشاه» (انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۱۶ و ۱۱۷) شاهد روایتی هستیم که در آن سوژه کانونی، پادشاهی است که هفت پسر دارد و از داشتن دختر متنفر است. از قضا پادشاه صاحب دختری می‌شود که پسران و همسر پادشاه از ترس او، این رخداد را از وی پنهان می‌کنند. ناگهان پادشاه از این خبر آگاه، و چنان خشمگین می‌شود که دختر و همسرش را در بیابان رها می‌کند و آن دو به گلی زیبا بدل می‌شوند. در ادامه پادشاه پشیمان می‌شود و به جستجوی آنها راهی بیابان می‌شود و آنها را که باز به انسان بدل می‌شوند به خانه باز می‌گرداند؛ به این ترتیب روایت پا به پای کنش و کمبودهای شوشی پادشاه پیش می‌رود که «خشم» و «پشیمانی» است و واکنش‌های کنشی‌محور حاصل از این شوش‌ها را دنبال می‌کند. تا زمانی که پادشاه به آرامشی مستمر در آهنگ زندگی نرسد، همچنان روایت ادامه می‌یابد. از سوی دیگر در این قصه شخصیت‌های مادر و دختر و هفت پسر، گروه‌های سوژه‌ای فرعی‌ای به شمار می‌رود که کمبود پیش‌آمده برای همه آنها به نوعی به کمبود پادشاه مربوط است که بر اساس آن هریک فرایند کنشی‌ای برای برطرف کردن آن پیش می‌گیرند و در این حالت سیر فرایند کنشی آنها، خرده روایتی است که در تقابل یا تعامل با فرایند کنشی پادشاه به عنوان سوژه کانونی قرار می‌گیرد.

۱۲۵

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۸، زمستان ۱۴۰۱

۳-۱-۲ ماهیت سوژه‌ها بر اساس دایره‌های معنایی طبقاتی

همان‌گونه که در بحث دایره واژگانی، عناصری مانند اسم، صفت، قید و فعل در متن استفاده می‌شود تا مفهوم، شخص یا یک شیئی را مشخص کند (عباسی، ۱۳۹۵: ۳۲) در قصه‌ها نیز ویژگیهای مشترک سوژه‌ها چون مفاهیم ارزشی و سبک زندگی، دایره‌های معنایی طبقاتی‌ای را شکل می‌دهد که قرار گرفتن سوژه را در هر یک از این دایره‌های معنایی طبقاتی، ماهیت‌های متفاوتی برای سوژه ایجاد می‌کند که می‌توان با کمی مسامحه با گرت‌برداری از اصطلاح «سپهر نشانه‌ای»^۷ یوری لوتمان^۸ (ر.ک: یوری لوتمان و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۲۶)، هر یک از این دایره‌های معنایی طبقاتی را یک «خرده‌سپهر معنایی» با عناصر معنایی خاص و مرزهایی معنایی مشخص دانست که البته بر اساس قانون ارزشی طبقاتی در دل سپهر معنایی بزرگتر به نام قصه جای دارد که با بررسی حرکت یا ثبات سوژه‌ها در میان این مرزهای معنایی، می‌توان میزان دگرگونی و تحول معنایی آنها را رصد کرد. سوژه‌ها در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی، که از نظر مضمون و محتوا به دو بخش قصه‌های سحر و جادو و قصه‌های واقع‌نما تقسیم می‌شود (ر.ک: عادلخانی، ۱۳۹۷: ۱۱ و ۱۲)، همانند دیگر روایت‌های هم‌خانواده‌شان در دل خود دایره‌های طبقاتی معنایی‌ای چون شاه و گدا و موجودات خیالی و افسانه‌ای را جای داده‌اند که می‌توان آنها را بر اساس چگونگی نمودشان در ابتدای روایت در چهار دسته سوژه‌های عادی، سوژه‌های متوسط، سوژه‌های خاص و سوژه‌های اسطوره‌ای-افسانه‌ای تعریف کرد.

۳-۱-۳-۱ سوژه‌های عادی

سوژه‌های این دایره معنایی طبقاتی در قصه‌ها عامیانه ایرانی، سوژه‌هایی است که از نظر ارزشی در پایین‌ترین جایگاه قرار دارد که بیشتر شامل سوژه‌هایی چون کشاورزان، صاحبان صنایع و مشاغل خرد، گدایان، دشت‌بانان، دامداران و در کل، مردمان بی نام و نشان است که معمولاً دارای بیشترین بسامد و بیشترین تحول معنایی است. در این دایره معنایی طبقاتی، معمولاً تحول معنایی یا اتفاق نمی‌افتد و یا در صورت نمود به شکل افزایشی است؛ به این معنا که چون سوژه‌های عادی در پایین‌ترین نقطه ممکن از نظر جایگاه ارزشی قرار دارد از نظر روایی تحول کاهشی برای آنها وجود ندارد و تحول زمانی برای آنها معنا می‌یابد که این سوژه‌ها از مرز معنایی طبقه خود عبور، و یا حداقل برای خارج شدن از آن تلاش کند؛ برای مثال در قصه‌های «مرد ماهیگیر» (ر.ک:

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه- معنانشناسی گفتمانی...

انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۴-۱۲)، سوژه کانونی قصه، مرد ماهیگیری است که نداشتن روزی، آهنگ عادی زندگی وی را به هم می‌ریزد و او برای رفع کمبود ارزشی خود، فرایند کنشی بی‌برنامه را در شکل سفر آغاز می‌کند که در نهایت پس از یک سلسله رخداد، ضمن توانمند شدن از نظر مالی به جایگاه وزارت نیز می‌رسد؛ به این ترتیب در پایان داستان جایگاه ارزشی ماهیگیر تحول بنیادی می‌یابد و او از سوژه‌ای با ماهیت معنایی عادی به سوژه‌ای با ماهیت معنایی خاص تبدیل می‌شود.

۲-۱-۳-۲ سوژه‌های خاص

سوژه‌های دایره معنایی خاص، دومین دسته از سوژه‌های پربسامد در این قصه‌ها است. در واقع خاص بودن این سوژه‌ها به این دلیل است که از نظر جایگاه ارزشی و اجتماعی در بالاترین درجه و رتبه‌ها قرار دارند؛ به گفتار بهتر این دایره معنایی طبقاتی درست نقطه مقابل دایره معنایی عادی قرار دارد و شامل افرادی چون شاهان، شاهزادگان، همسر شاهان، وزیران و... می‌شود که معمولاً کمترین یا حداقل تحولات معنایی ارزشی افزایشی دارند؛ به این معنا که در این دسته با توجه به اینکه سوژه‌ها در بالاترین نقطه ارزشی قرار دارد یا تحول به شکل کاهشی بسیار فاحش است و یا سوژه در همین دایره معنایی طبقاتی یک پله معنایی صعود می‌کند و در مقابل همواره امکان سقوط به طبقات پایین‌تر برای آنها وجود دارد؛ برای مثال در قصه «جانتیغ و چهل‌گیس» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۹۳-۲۰۴) پادشاه یک سوژه فرعی است که عاشق همسر پسر خود می‌شود و به همین سبب فرایند کنشی‌ای را آغاز می‌کند که طی آن با کور کردن و طرد پسرش «جانتیغ»، همسر او را تصاحب می‌کند؛ اما در پایان روایت پس از یک سلسله رویداد، شاه به دست پسر کشته می‌شود و ضمن از دست دادن ابژه ارزش خود (همسر پسرش) و تاج و تختش، چنان از نظر دایره معنایی طبقاتی دچار افت ارزشی می‌شود که می‌تواند در روایت همانند سوژه‌ای عادی به راحتی کشته شود؛ به این ترتیب شاه در پایان روایت از سوژه خاص به سوژه عادی قابل حذف تبدیل می‌شود.

۲-۱-۲-۳ سوژه‌های متوسط

سوژه‌های دایره معنایی متوسط در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی، که شامل سوژه‌هایی چون کدخدایان، ثروتمندان، قضات و... می‌شود به سوژه‌هایی گفته می‌شود که به سبب

داشتن برتری نسبی از سوژه‌هایی عادی و فاصله زیاد با سوژه‌هایی خاص به نوعی مرز میان این دو دایره معنایی طبقاتی به شمار می‌رود؛ به همین سبب می‌توان عنوان «سوژه‌های متوسط» را برای آنها به کار برد؛ چرا که همواره برای دایره معنایی طبقاتی متوسط، این امکان هست که به دایره معنایی بالاتر (خاص) یا پایین‌تر خود (عادی) تغییر مکان دهد که این اتفاق در قصه‌های بررسی شده در این پژوهش دیده نمی‌شود و همه سوژه‌های متوسط تا پایان روایت در همان دایره معنایی طبقاتی خود باقی می‌مانند؛ برای مثال در قصه «نان جو» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۹۹-۱۰۱) سوژه کانونی، حاجی ثروتمندی است که به سبب طلسم نمی‌تواند از دارایی خود بهره بگیرد که در ادامه متوجه علت این کمبود سلبی می‌شود و به کمک شاه پریان، این نقصان برای وی برطرف می‌شود؛ به این ترتیب در این قصه سوژه کانونی سوژه متوسط از نظر دایره معنایی طبقاتی است که تا پایان روایت در همان طبقه معنایی خود باقی می‌ماند.

۴-۲-۱-۲ سوژه‌های اسطوره‌ای-افسانه‌ای

سوژه‌های اسطوره‌ای-افسانه‌ای در واقع شامل تمام سوژه‌هایی است که به گونه‌ای غیر طبیعی و خیالی است. سوژه‌های این دایره معنایی در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی در واقع شامل طیف گسترده‌ای از سوژه‌ها مانند پریان، دیوها، حیوانات سخنگو، موجودات عجیب، جادوگران و... می‌شود که از نظر ماهیتی، متفاوت‌ترین دایره معنایی طبقاتی در میان این چهار گروه هستند؛ چرا که در این دایره معنایی تعریف تحول افزایشی یا کاهش‌ی جایگاه معنایی برای آنها چندان قابل استناد نیست و این طبقه به سبب تفاوت بنیادی گونه‌ای با سوژه‌های دیگر دایره‌های معنایی طبقاتی، قابلیت تحول و حرکت در میان آنها را ندارد؛ برای مثال نمی‌تواند مانند طبقه عادی به سوی طبقه خاص و یا برعکس آن، دگرگونی ارزشی داشته باشند و اگر هم بخواهند که در این چرخه دگرگونی قرار بگیرد، باید دچار دگرگونی دائمی شود و در این صورت دیگر ماهیت اسطوره‌ای-افسانه‌ای خود را از دست می‌دهد؛ برای مثال در قصه «خنده ماهی» (انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۶۹-۱۷۴) سوژه کانونی قصه، مجموعه‌ای سخنگو است که مدام با خود می‌گوید که «چهل نفر را کشته و چهل و یکی را هم می‌کشد»؛ به این ترتیب این سوژه اسطوره‌ای-افسانه‌ای کمبودی ناشی از نداشتن ابژه‌ای معنوی (کسب عنوان قاتل چهل و یک نفر بود) را برای خود تعریف می‌کند و برای رفع این کمبود ایجابی، فرایند کنشی‌ای را پیش می‌گیرد که در آن به پسر نوجوانی دگرگونی می‌یابد و پس از کشتن

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه- معناشناسی گفتمانی...

چهل و یک نفر دوباره به شکل مجسمه در می‌آید و در همان دایره معنایی اسطوره‌ای- افسانه‌ای باقی می‌ماند؛ بر این اساس می‌توان گفت که سوژه‌های اسطوره‌ای-افسانه‌ای می‌توانند سوژه‌هایی کامیاب از نظر تحول معنایی باشند؛ اما در قصه‌های بررسی شده در این پژوهش از نظر جایگاه ارزشی فاقد مجال حرکت و دگرگونی با همان ماهیت اسطوره‌ای-افسانه‌ای هستند و تنها در صورتی می‌توانند وارد چرخه صعود و افت جایگاه ارزشی باشند که برای همیشه از ماهیت اسطوره‌ای-افسانه‌ای خارج شوند؛ برای مثال در قصه «بی‌بی نگار و می‌سس قبار» (همان: ۱۶۱-۱۶۶) سوژه کانونی، دیوی به نام «می‌سس قبار» است که می‌خواهد همسری از جنس آدمیان به نام «بی‌بی نگار» داشته باشد که در پایان قصه پس از طی فرایندی کنشی آن را به دست می‌آورد؛ اما برای داشتن آن باید از صورت و ماهیت «دیو» برای همیشه خارج شود و به شکل انسان در بیاید؛ به همین سبب او برای همیشه ماهیت اسطوره‌ای-افسانه‌ای خود را رها می‌کند.

۴-۱-۲ ماهیت سوژه‌ها بر اساس کمبودها

کمبودها یا تعریف ابژه برای سوژه، مؤلفه‌ای مهم در شکل‌گیری فرایند کنشی و به طور کل، مفهوم روایت است و هر سوژه بنا بر جایگاه ارزشی و نقشی که در قصه‌های عامیانه ایرانی دارد، بدون شک با کمبودی روبه‌رو است که در آن برای او ابژه‌ای تعریف می‌شود که این کمبودها ماهیتهای گوناگونی را برای سوژه‌ها رقم می‌زند؛ به گفتار بهتر، همان‌گونه که در زبان عامیانه صفت‌هایی چون گم‌کرده، جوینده، عصبی، خواننده و... همگی نام-ماهیت‌هایی است که جانشین اسم می‌شود و افراد را بر اساس کمبود تعریف می‌کند در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی نیز کمبودهایی چون نقصان شوشی (بحرانهای عاطفی و درونی)، نقصان ایجابی (آنچه سوژه قبلاً نداشته است؛ اما اکنون نداشتن آن برای سوژه کمبود به شمار می‌رود)، نقصان سلبی (سوژه چیزی داشته که بنا به دلایلی از تصاحب وی خارج شده است) و حتی کمبود بوشی (سوژه ناگهان از جهان-بودگی خویش بیزار می‌شود و جهان-بودگی تازه‌ای را جستجو می‌کند) که در قصه‌های بررسی شده در این پژوهش هیچ نمودی ندارد، نام-ماهیت‌هایی چون سوژه سلبی، سوژه ایجابی، سوژه شوشی و سوژه بوشی را ایجاد می‌کند.

۴-۱-۲-۱ سوژه‌های شوشی

ماهیت شوشی برای سوژه‌ها در واقع به حالتی گفته می‌شود که در آن سوژه در دنیای درون خود دچار نوعی آشفتگی می‌شود که این آشفتگی به هر سببی که باشد، حاصل

احساس کمبود ابژه معنوی، تحت عنوان «عدم آرامش» برای سوژه است که برطرف کردن آن می‌تواند در قالب فرایندهای واکنشی گوناگونی چون ترسیدن، لرزیدن، بهت‌زده شدن، فریاد شادی سر دادن و... نمود یابد (شعیری، ۱۳۹۵: ۹۱ و ۹۲). در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی نیز سوژه‌های فراوانی با ضماهِیت شوشی وجود دارد که حالت شوشی آنها به هر حال حاصل کمبود و عدم آرامش در درون سوژه است که این سوژه‌ها نیز همانند دیگر سوژه‌های شوشی قاعدتاً واکنش‌هایی از خود بروز می‌دهند؛ اما این نکته خاص در مورد سوژه‌های شوشی در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی بررسی شده در این پژوهش هست که واکنش غالب این سوژه‌ها در حالت نقصان شوشی، حتماً به تعریف یک ابژه و به پیروی از آن، آغاز یک فرایند کنشی پویا و هدفمند ختم می‌شود که می‌تواند در قالب یک کنش جوانمردانه یا ناجوانمردانه، کنشی برنامه‌دار یا بی‌برنامه و... نمود یابد؛ برای مثال در روایت دوم قصه «قصاب و تاجر و قاضی» (انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۴-۲۱) که قصه فریب دادن و به اصطلاح «تلکه کردن» قاضی و تاجر و قصاب یک شهر توسط مرد و زنی فقیر است؛ با سه سوژه فرعی شوشی با نام‌های: «قصاب»، «تاجر» و «قاضی» روبه‌رو هستیم که هر سه به خاطر فریب خوردن از زن و مرد فقیر دچار آشفتگی درونی ناشی از خشم هستند که واکنش آن‌ها در برابر این حالت شوشی، تعریف ابژه‌ای معنوی تحت عنوان «انتقام» است که برای گرفتن آن فرایند کنشی مشترکی را آغاز می‌کنند که البته در این راه ناکام می‌مانند.

۲-۱-۴-۲ سوژه‌های ایجابی

اما دسته دیگر از ماهیت سوژه‌ها از نظر نقصان در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی سوژه‌های ایجابی هستند که علت آغاز فرایند کنشی آن‌ها، نقصان و نداشتن ابژه‌ای خاص است که در دنیای خارج از درون سوژه وجود دارد و سوژه هرگز آن ابژه را در گذشته نداشته است؛ ولی اکنون داشتن آن بنا بر دلایل خاص و شرایط ویژه‌ای که قانونی تحت عنوان «باید باشد» را برای سوژه تعریف می‌کند، تبدیل به ارزشی مهم شده است که او را وادار یا مصمم به آغاز فرایندی کنشی برای تصاحب آن می‌کند. برای مثال در قصه «اسکندر و آب حیات» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۱۸-۱۲۳) «اسکندر» سوژه کانونی در روایت قصه محسوب می‌شود که پس فتح جهان، به دست آوردن «آب حیات» و زندگی جاودانه برای او ابژه‌ای ارزشی می‌شود که برای آن فرایند کنشی

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه- معنانشناسی گفتمانی...

برنامه‌مداری را آغاز می‌کند؛ به این ترتیب داشتن آب حیات ابژه‌ای ارزشی محسوب می‌شود که داشتن آن تا پیش از این برای سوژه اهمیت چندانی نداشته است اما بنا بر شرایط فعلی او که فرما روایی بر تمام دنیا است؛ تبدیل به ابژه‌ای ایجابی می‌شود که سوژه برای به دست آوردن آن فرایند کنشی خطرناکی را آغاز می‌کند؛ البته این نکته نیز قابل ذکر است که ابژه ارزشی همواره مادی و ملموس نیست؛ بلکه گاه این ابژه می‌تواند و یک ابژه معنوی مانند یک عنوان، یک مقام، یک حس خاص و یا هر چیز غیر ملموس، اما دست‌یافتنی باشد که بتوان با طی یک فرایند کنشی آن را به دست آورد؛ برای مثال در داستان «سه زن مکار» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۳۳-۱۴۱) ابژه ارزشی ایجابی کسب عنوان «مکارترین زن» است که سه زن تاجر، کشاورز و پادشاه برای کسب آن در قالب یک رقابت، فرایندهای مستقل کنشی برنامه‌مداری را با داوری یک پیرزن آغاز می‌کنند که بر اساس آن‌ها هر یک از زنان برای کسب این عنوان همسر خود را به شکلی فریب می‌دهد که در نهایت این رقابت بنا بر بهتر بودن شیوه فریبکاری زن پادشاه، این عنوان از آن او می‌شود.

۳-۴-۱-۲ سوژه‌های سلبی

نداشتن ابژه خارجی دست‌یافتنی در دنیای بیرون از سوژه می‌تواند بر اساس نوع کمبود، ماهیت متفاوت دیگری تحت عنوان «سوژه‌های سلبی» را نیز برای سوژه رقم بزند که بر اساس آن سوژه، چیز مادی یا معنوی‌ای را از دست می‌دهد که در گذشته آن را داشته است؛ ولی اکنون بنا بر دلایل گوناگون، این ابژه از دست وی خارج شده است و سوژه سلبی بر اساس قانونی که ما آن را قانون «باید دوباره باشد» می‌نامیم، فرایندی کنشی خاصی را برای بازتصاحب آن ابژه آغاز می‌کند؛ برای مثال در قصه‌های «لعنت خدا و نفرین رسول» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۲-۲۴) شخصیت اصلی روایت، پیرمردی است که قبل از مرگ تمام اموالش را بین فرزندان تقسیم می‌کند و با این کار ناگهان ضمن افت جایگاه ارزشی نزد فرزندان، آواره و بی‌خانمان نیز می‌شود؛ به همین سبب این سوژه در خود کمبودی را متوجه می‌شود که ناشی از نبودن چیزهایی است که در گذشته آنها را داشته و اکنون به سبب عدم دوراندیشی آنها را از دست داده است؛ به همین سبب این شخصیت، ماهیت سوژه سلبی را به خود می‌گیرد که برای بازتصاحب آنچه از دست داده است، ناچار به آغاز فرایند کنشی برنامه‌مداری برای فریب

فرزندانش می‌شود.

۲-۱-۵ ماهیت سوژه‌ها بر اساس گفتمانهای کنشی

هر سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی یا هر روایت کلاسیک دیگر در فرایند کنشی خود برای ایجاد تحول معنایی، معمولاً از یک یا حتی چند روش یا «گفتمان» استفاده می‌کند که این گفتمانها در واقع به موضعگیری سوژه‌ها نسبت به کمبودهای پیش‌آمده اطلاق می‌شود که هدایت‌کننده جریانی جهتدار است که طی آن سوژه با به کارگیری راهبردهای مختلف موفق به تولید معنا می‌شود (شعیری، ۱۳۹۱: ۲۶۸)؛ بنابراین همان‌گونه که در دنیای واقعی، هر فرد برای رسیدن به اهداف خود روشهای گوناگونی را پیش می‌گیرد و بر اساس تکرار آن روشها، می‌تواند عناوین گوناگونی چون حيله‌گر، جوانمرد، دلاور و... را در گفتار عامیانه به دست آورد؛ سوژه‌ها نیز در تحلیلهای نشانه-معناشناسه از قصه‌های عامیانه می‌توانند بر اساس گفتمانهایی که در فرایندهای کنشی به کار می‌گیرند، ماهیت‌های گوناگونی به دست آورند که در قصه‌های بررسی شده در این پژوهش، سوژه‌ها در کل از چهار گونه گفتمان کنشی: القاگری، تجویزی یا امری، کنش محض و کنش اتیک‌محور برای تحول نابسامانیها به بسامانی سود برده‌اند که بر اساس آن سه ماهیت با عناوینی چون سوژه‌های القاگر، سوژه‌های تجویزی، سوژه کنش‌گر و سوژه‌های اتیکی برای آنها قابل تبیین و بررسی است که در دو مورد نخست (سوژه‌های القاگر و سوژه‌های تجویزی) سوژه دیگری را به سود خود مجاب یا به فرایند کنشی مجبور می‌کند و در دو مورد بعدی (سوژه کنش‌گر و سوژه‌های اتیکی)؛ سوژه به طور مستقیم این فرایندهای کنشی را انجام می‌دهد.

۲-۱-۵-۱ سوژه‌های تجویزی

سوژه‌های تجویزی در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی به سوژه‌هایی گفته می‌شود که به سبب داشتن جایگاه برتر از نظر قدرت یا دست یافتن ناگهانی به جایگاهی برتر، که بتوان بر اساس آنها رابطه کنش‌گزاری (کسی که دستوری لازم‌الاجرا می‌دهد) و کنش‌گری (کسی که چاره‌ای جز اجرای یک کنش به دستور کنش‌گزار ندارد) را میان او و دیگر سوژه‌ها و شخصیت‌های دیگر تعریف کرد، می‌توانند بدون ورود مستقیم شخصی به فرایند کنشی با به کارگیری سوژه یا شخصیت دیگر به ابژه مورد نظر خود دست یابند (شعیری، ۱۳۹۵: ۲۴)؛ به همین سبب این‌گونه سوژه‌ها را می‌توان سوژه‌های

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

تجویزی یا «امر کننده» نامید که روش و گفتمان آنها در رویارویی با کمبودها، گفتمان کنشی تجویزی یا امری است؛ برای مثال در قصه «محبت علی (ع)» (ر.ک. انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۳۶-۴۶) پادشاه به عنوان سوژه فرعی، عاشق زن «عباس»، سوژه کانونی روایت می‌شود و برای به دست آوردن او به وزیر خود دستور می‌دهد که ضمن کشیدن نقشه‌ای برای کشتن عباس، زمینه‌ای فراهم کند که آن زن از آن او شود؛ به این ترتیب این سوژه بر اساس کنش خود، ماهیتی تحت عنوان سوژه تجویزی پیدا می‌کند که به سبب داشتن قدرت الزام‌آور، دیگری را مأمور می‌کند تا ابژه مورد نظرش را برایش به دست آورد.

۲-۱-۵-۲ سوژه‌های القاگر

سوژه‌های القاگر، دسته دیگری از سوژه‌ها در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی است که آنها نیز همانند سوژه‌های تجویزی، دیگری را برای کنشی در راستای هدفی مشخص فعال کند (معین، ۱۳۹۴: ۱۰۸) با این تفاوت که در گفتمان القایی یا مجاب‌سازی، سوژه فاقد هر گونه قدرت سخت و الزام‌آور برای مجبور کردن سوژه‌های دیگر است؛ به همین سبب این سوژه از ابزارهای القایی چون دروغ، التماس، تحریک، تهدید، تشویق و... در فرایند مجاب‌سازی و فعال‌سازی دیگری در راستای هدف یا اهداف خود سود می‌برند؛ برای مثال در قصه «گرسنگ و کدخدا» (ر.ک. انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۹۹-۱۰۱)، سوژه اصلی روایت، گروهی از گرگها هستند که به سبب سرمای سخت و نبود شکار از نظر معیشتی در تنگنا قرار گرفته‌اند و به ناچار دست یاری به سوی کدخدای آبادی دراز می‌کنند که این درخواست آنها با جواب منفی او روبه‌رو می‌شود؛ به همین سبب سوژه‌ها به سبب نداشتن هیچ قدرت کنشی یا الزام‌آوری برای رفع این کمبود در ادامه این روایت دست به دامان ابزارهای القایی چون التماس به کدخدای آبادی و تحریک عاطفی مادر او برای تأثیر بر کدخدا استفاده می‌کنند که در نهایت این سوژه‌ها در ماهیت سوژه‌های القاگر موفق می‌شوند که کمبود خود را به دست کدخدا برطرف کنند.

۲-۱-۵-۳ سوژه‌های کنش‌گر

«کنش محض» یا «گفتمان کنشی فردی»، نوعی دیگر از گفتمانهای کنشی ابزاری در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی است که می‌تواند ماهیتی تحت عنوان «سوژه کنشی» را برای شخصیت‌ها رقم بزند که در این نوع ماهیت، سوژه برخلاف سوژه‌های تجویزی و

۱۳۳

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۸، زمستان ۱۴۰۱

القاگر، خود به شکل مستقیم برای دگرگونی معنا، فرایند کنشی سلحشورانه یا غیرسلحشورانه‌ای را آغاز می‌کند که البته در این فرایند کنشی می‌تواند شخصیت یا شخصیت‌های دیگری را در نقش کنش‌یاری آگاه و دانا در کنار خود داشته باشد و فرایندهای کنشی او می‌تواند به شکل برنامه‌مدار (یعنی سوژه قبل از ورود به فرایند کنشی، تمام مراحل فرایند کنشی را در ذهن خود برنامه‌ریزی کند) و یا فاقد برنامه‌مداری (یعنی سوژه بدون هیچ برنامه مشخصی در راه تحول معنایی و تبدیل نابسامانی به بسامانی گام بر دارد) باشد؛ برای مثال در قصه «آکچلک» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۵۲-۵۷) سوژه کانونی، شخصیتی به نام «آکچلک» است که در بخشی از روایت خود، همسر و «انگشتری سلیمان» او توسط پیرزنی حيله‌گر برای پادشاه کشور همسایه ربوده می‌شود و آکچلک پس از آگاه شدن از این واقعه، نقشه‌ای برای بازتصاحب آنها تهیه می‌کند و خود بر اساس آن نقشه، فرایند کنشی برنامه‌مدار را پیش می‌گیرد که در این فرایند کنشی، سوژه در لباس درویش وارد قصر شاه می‌شود و همسر و انگشتری خود را بازتصاحب می‌کند. هم‌چنین در قصه «ابراهیم گاوچران» (ر.ک: همان: ۷۴-۸۱)، سوژه کانونی مردی به نام «ابراهیم» است که برای یافتن تعبیر خواب خود، بدون هیچ برنامه مشخصی، سفری را آغاز می‌کند که در میان آن به شکل اتفاقی با دختر پادشاه که قرار بود با معشوق خود فرار کند، همراه و همسر می‌شود و پس از آن هر دو در شهری دیگر ساکن می‌شوند و بعد از یک سلسله رویداد در نهایت به مقام پادشاهی آن شهر می‌رسد و خواب او این گونه تعبیر می‌شود.

۴-۱-۵-۲ سوژه‌های اتیک محور(مرامی-سلوکی)

«سوژه اتیک‌محور» یا «سوژه مرامی-سلوکی» در این قصه‌ها در واقع همان سوژه کنشی است با این تفاوت که در سوژه‌های اتیک‌محور، ابژه‌ای که سوژه با کنش خود جستجو می‌کند، ابژه‌ای است که به منافع غیر او باز می‌گردد و سوژه به خودی خود هیچ سودی از کنش مرام-سلوکی خود به دست نمی‌آورد؛ به گفتار بهتر اتیک حاصل ذوب شدن کنش و شوش در یکدیگر است که به تولید فرایندی کنشی منجر می‌شود که در آن سوژه از روی نوعی شفقت خودخواسته، خواست و میل دیگری را محور حرکت خود قرار می‌دهد (شعیری، ۱۳۹۷: ۲۸۴)؛ اما نکته‌ای ارزشمند در مورد کنش اتیک‌محور و رابطه آن با تحول معنایی سوژه در این قصه‌ها این است که هرچند سوژه

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه- معنانشناسی گفتمانی...

در این نوع کنش بدون هیچ فشار تجویزی یا تأثیرپذیری القایی در راستای خواست و میل دیگری حرکت می‌کند و به شکل کاملاً آزادانه و از روی شفقت کمبودی را برای دیگری برطرف می‌کند و خود از آن فرایند کنشی به طور مستقیم سودی دریافت نمی‌کند، همواره پس از انجام دادن این نوع فرایند کنشی، پاداشی غیرمنتظره به سوژه اتیکی داده می‌شود که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم بحران یا نابسامانی زندگی او را به بسامانی تبدیل می‌کند؛ برای مثال در قصه «مطیع و مطاع» (ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۲۵-۱۱۸) سوژه اتیکی مرد فقیری است که به سبب دلسوزی، یک ماهی را از تور صاحب‌کار خود رها می‌کند و به همین سبب بدون هیچ مزدی طرد می‌شود؛ اما بعدها ماهی نجات یافته به شکل جوانی در می‌آید و به پاداش کنش اتیکی مرد فقیر، او را تا مقام وزارت و دامادی پادشاه بالا می‌کشد.

شمارگان	دسته‌بندی بر اساس گروه‌های ماهیتی	ماهیت‌های گوناگون سوژه‌ها	تعداد
۱	بر اساس ارزش و اهمیت از دیدگاه نشانه- معنانشناسی	سوژه	۱۲۱
		ناسوژه	۵۰
۲	بر اساس اهمیت در شکل‌گیری روایت قاب	سوژه کانونی	۴۱
		سوژه فرعی	۸۰
۳	بر اساس دایره معنایی طبقاتی	سوژه عادی	۵۱
		سوژه متوسط	۱۱
		سوژه خاص	۳۵
		سوژه اسطوره‌ای- افسانه‌ای	۲۴
۴	بر اساس کمبود	سوژه شوشی	۸۸
		سوژه ایجابی	۳۴
		سوژه سلبی	۵۸
۵	بر اساس گفتمان کنشی	سوژه القاگر	۷۴
		سوژه کنش‌گر	۷۹
		سوژه تجویزی	۲۱
		سوژه ایتیک‌محور	۶

نتیجه

نتایج این پژوهش با توجه به بررسیها و تحلیلهای بخش بحث اصلی آن و نیز داده‌های

جدول شماره یک بیان می‌کند که شخصیت‌ها از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی در روایت قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی بر اساس مؤلفه‌هایی چون داشتن کمبود، اجرای فرایند کنشی و نیز تلاش برای ایجاد تحول معنایی، دارای تعریفی تحت عنوان «سوژه» می‌شوند که بر این پایه از مجموع ۱۷۱ شخصیت در ۴۱ قصه بررسی شده در این روایت، ۱۲۱ سوژه قابل تبیین است که هر یک از آنها به سبب داشتن فرایند کنشی با افق معنایی مشخص روایت مستقلی دارند که این روایتها بر اساس اهداف و افق معنایی که دنبال می‌کنند، معمولاً در تقابل یا تعامل با یکدیگر قرار دارد. همچنین یافته‌های این پژوهش حاکی است که سوژه‌ها اصلی‌ترین مؤلفه معنا ساز در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی هستند که با حضور و نمود خود در روایت قصه‌ها، موجودیت و ماهیت روایت و مؤلفه‌های آن را نیز تعیین و تبیین می‌کنند و در واقع هر مؤلفه‌ای که در روایت قصه‌ها دارای معنایی است در جایی از روایت به نوعی با سوژه در ارتباط بوده است. یافته‌های این پژوهش بیان می‌کند که رابطه ماهیت‌بخشی سوژه‌ها در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی نیز به دیگر مؤلفه‌های معنایی، رابطه‌ای دو سویه است که بر اساس آن سوژه‌ها به همان اندازه که در تعیین ماهیت دیگر مؤلفه‌ها نقش دارند، می‌توانند بر اساس این ارتباط، ماهیتهای گوناگونی را به دست آورند که در قصه‌های بررسی شده در این پژوهش، پنج گروه ماهیتی کلی هست که بر اساس مؤلفه‌هایی چون اهمیت ارزش سوژه از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی، جایگاه سوژه‌ها در شکل‌گیری روایت قاب، دایره‌های معنایی طبقاتی، کمبودها و نابسامانیها و گفتمانهای کنشی سوژه‌ها برای تحول معنایی شکل گرفته‌اند که این پنج گروه ماهیتی در مجموع ۱۵ گونه ماهیت با عناوین سوژه و ناسوژه، سوژه کانونی و سوژه فرعی، سوژه‌های دایره معنایی طبقاتی عادی، متوسط، خاص و اسطوره‌ای-افسانه‌ای، سوژه‌های شوشی، ایجابی و سلبی، سوژه‌های القاگر، سوژه‌های کنش‌گر، سوژه‌های اتیک‌محور و سوژه‌های تجویزی را برای سوژه‌ها در این قصه‌ها رقم می‌زند. با توجه به این مطالب سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی مؤلفه‌ای با ماهیت «سیال» یا «درگذر» تعریف می‌شود که بر اساس ارتباطات گوناگون با دیگر مؤلفه‌های معنایی در روایت، پیوسته در حال دگرگونی ماهیتی است.

پی‌نوشتها

1.Object

_____ واکاوی ماهیت سوژه در قصه‌های عامیانه کوتاه ایرانی از دیدگاه نشانه-معناشناسی گفتمانی...

2. subject
3. Algirdas Julien Greimas
4. Lacan
5. John Gene
6. Paul Michel Foucault

۷. سپهر نشانه‌ای، فضایی نشانه‌ای را ترسیم می‌کند که بیرون از آن نشانگی غیر ممکن است و درون آن تقسیم هسته و پیرامون، قانون سازمانی سپهر نشانه‌ای است و نیز بین آن و فضای فرانسانه‌ای یا غیرنشانه‌ای مرزی وجود دارد که سپهر نشانه‌ای را احاطه کرده است.

8. Yuri Lutman

فهرست منابع

ابراهیمی، سید رضا و مریم سلطان بیاد؛ (۱۳۹۸) «بازتاب داستانهای خراسان در برساخت هویتی سوژه در روایت‌های ادبیات مهاجر ایران»؛ *فرهنگ و ادبیات عامه*. س ۷، ش ۳۰، ص ۲۷-۴۹.

انجوی شیرازی، سیدابوالقاسم؛ (۱۳۵۳) *قصه‌های ایرانی*؛ تهران: امیرکبیر.

بابک معین، مرتضی؛ (۱۳۹۴) *معنا به مثابه تجربه زیسته*؛ تهران: سخن.

_____؛ (۱۳۹۶) *ابعاد گمشده معنا در نشانه‌شناسی روایی کلاسیک*؛ «نظام معنایی تطبیق یا رقص در تعامل»؛ تهران: علمی و فرهنگی.

براهنی، رضا؛ (۱۳۶۸) *قصه‌نویسی*؛ چ ۴، تهران: البرز.

رحیمی جعفری و حمیدرضا شعیری؛ (۱۳۸۹) «از ابر سوژه تا ناسوژ»؛ *نقد زبان و ادبیات خارجی*، دوره ۲، ش ۴، ص ۱-۱۸.

شعیری، حمیدرضا؛ (۱۳۹۵) *نشانه-معناشناسی ادبیات*؛ تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.

_____؛ (۱۳۹۷) *نشانه‌شناسی دیداری، نظریه و کاربرد*؛ چ ۲، تهران: سخن.

عادلخانی، حسن؛ (۱۳۹۷) *قصه‌پژوهی ایرانی*؛ تهران: علمی و فرهنگی.

عباسی، علی؛ (۱۳۹۵) *روایت‌شناسی کاربردی*؛ چ ۲، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

قهرمان شیرینی و همکاران؛ (۱۳۹۱) «از لاکان تا مولانا»؛ *ادبیات عرفانی*، س ۳، ش ۶، ص ۸۱-۱۰۰.

کریمی، فرزاد؛ (۱۳۹۷) *تحلیل سوژه در ادبیات داستانی پسا مدرنیسم*؛ تهران: روزنه.

_____؛ (۱۳۹۶) «خودآگاهی مرگ سوژه در یک رمان پسامدرن، تاریخ بهادران فرس قدیم»؛ *پژوهش‌های ادبی*، س ۱۴، ش ۵۸، ص ۱۰۵-۱۲۰.

_____؛ (۱۳۹۶) «تحلیلی بر سوژه پسامدرن با مرور تطبیقی بر سیر نظریه‌های فلسفی و ادبی معاصر»؛ *نقد و نظریه ادبی*، س ۲، دوره ۲، ش ۴، ص ۵-۱۶.

کریمی، فرزاد و سعید حسام پور؛ (۱۳۹۷) «تقابل زیست-جهان سوژه در چند داستان مدرن و پسامدرن فارسی»؛ *کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*، دوره ۱۸، ش ۳۵، ص ۱۲۱-۱۴۲.

گرمس، الیزیر ژولین گرمس؛ (۱۳۹۸) *نقصان معنا*؛ ترجمه حمیدرضا شعیری، چ ۲، تهران: نشر خاموش.

لوتمان، یوری؛ (۱۳۹۶) *نشانه‌شناسی فرهنگی*؛ گروه مترجمان، تهران: علمی.

وحیدنژاد، محمد؛ (۱۳۹۴) «تأملی بر سوژه ژاک لکان در بستر دگردیسی یا تکامل زبان»؛ *پژوهش‌های زبان و ادب فرانسه*، دوره ۲، ش ۴، ص ۹۳-۱۲۰.

فتحی، حسن؛ (۱۳۹۰) «نشانه‌شناسی مرکززدایی و انزوای سوژه در داستان سگ ولگرد»؛ *ادب پژوهی*، ش ۱۵، ص ۸۳-۹۶.

یورگنسن، ماریان و لوئیز فیلیپس؛ (۱۳۹۳) *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*؛ ترجمه هادی جلیلی، چ ۴، تهران: نشر نی.

